

ФІЛАЛОГІЯ

Адамовіч Яўген (Мінск)

**Асаблівасці перакладу “Фаўста” Гётэ на беларускую мову,
зробленага Васілем Сёмухам**

Овы адраджэнцкі рух беларускай культуры і літаратуры на пачатку ХХ стагоддзя засноўваўся на фундаменце “цеснага ўзаемадзеяння з мастацка-эстэтычнымі набыткамі ўсяго чалавецтва”¹. У гэтым накірунку надзвычай плённа працаў М.Багдановіч. Ён ці не першы зразумеў важнасць і патрэбу падключэння маладой нашай літаратуры да “сілавога поля” (А.Адамовіч) “сусветнай, галоўным чынам еўрапейскай літаратуры”². На аснове гэтага высокага разумення М.Багдановіч падараў беларускай літаратуры творы Гарацыя, Авідзія, Гейнэ, Шылера, Верлена, Верхарна, Пушкіна і іншых сусветнага значэння пісьменнікаў. У сваім артыкуле “Забыты шлях” (1915) ён заявіў: “Намагаючыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам, і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі ту ю вывучку, што нам давала светавая (найчасцей еўралейская) паэзія. Гэта апошняя праца павінна ісці поўным ходам. Было б горш, чым нядбальствам, нічога не ўзяць з таго, што сотні народоў праз тысячы год сабіrali ў скарбніцу светавой культуры”³. Тады ж, у нашаніўскі перыяд, адбыўся актыўны зварот да нямецкай паэзіі беларускіх пісьменнікаў-перакладчыкаў. Поруч з Янкам Купапам і Якубам Коласам плённа працаў Максім Багдановіч. Дзякуючы яму ўпершыню на беларускай мове загучалі Генрых Гейнэ, Фрыдрых Шылер.

Прызнаны даследчык беларуска-нямецкіх літаратурных сувязей і мастацкага перакладу У.Сакалоўскі спушна сцвярдждае, што “багдановічаўская пераклады твораў Г.Гейнэ і Ф.Шылера хация і маюць некаторыя выдаткі, што больш залежаць ад часу, чым ад самога перакладчыка, сталі, як і ўся спадчына беларускага паэта, класічнымі”⁴. А гэта стала магчыма і таму, што, валодаючы паэтычным і перакладчыцкім геніем, М.Багдановіч добра разумеў нямецкую прымаўку: “Переводы стихов — словно женщины, если красивы — то неверны, если верны — то некрасивы”⁵. Ён імкнуўся гранічна наблізіцца і выявіць змест, сэнс, рytміку твора, шукаючы дакладныя ці блізкія адпаведнікі ў арсенале роднай мовы.

¹ Багдановіч Максім. Зб. тв.: У 3 т. Мн., 1992. Т. 1. С. 540.

² Тамсама. С. 541.

³ Багдановіч Максім. Зб. тв.: У 3 т. Мн., 1993. Т. 2. С. 291.

⁴ Сакалоўскі У. Пара станаўлення. Мн., 1986. С. 96.

⁵ Багдановіч Максім. Зб. тв.: У 3 т. Мн., 1995. Т. 3. С. 233.

Сёння мы можам з гэтакіх высокіх перакладчыцкіх прафесійных пазіцый гаварыць і пра іншых нашых беларускіх перекладчыкаў літаратуры з замежных моваў, у тым ліку і з нямецкай. Але сярод перакладчыкаў з нямецкай усё ж пальму першасці трymае Васіль Сёмуха. Здзейсніўшы тытанічную працу, ён даў беларускай літаратуры і беларускаму чытачу агромністы помнік нямецкай і сусветнай літаратуры “Фаўст” Ёгана Вольфганга Гётэ (1749–1832). Гэту трагедыю Гётэ пісаў усё сваё творчае жыццё. З пражытых 82 гадоў ён амаль 60 гадоў аддаў стварэнню “Фаўста”. Пры ўсіх яго найвялікшых заслугах і дараўаннях сусветнага лірыка, аўтара драм, паэм, празаічных твораў, выключнага дзеяча на літаратурнай ніве “Гётэ, — як пісаў К.А.Ціміразев, — з’яўляецца, магчыма, адзіным у гісторыі чалавечай думкі прыкладам спалучэння ў адным чалавеку вялікага паэта, глыбокага мысліцеля, выдатнага вучонага”⁶. Яму былі падуладныя оптыка, мінералогія, батаніка, заалогія, анатомія. Ён займаўся яшчэ і жывапісам, і скульптурай, тэатрам. Ён ведаў дзве старажытныя і тры сучасныя яму мовы, займаўся дзяржаўнай дзейнасцю. І ўвесі гэты сплаў творчых, навуковых і дзяржаўных інтэрэсаў адлюстраўваўся ў “Фаўсце”. Некалі В.Бялінскі сказаў, што “Фаўст” “ёсць поўнае адлюстраванне ўсяго жыцця сучаснага яму нямецкага грамадства”⁷.

На глебе старой легенды, у якой доктар Фаўст прадае душу д’яблу, Гётэ здолеў адлюстраваць сучаснасць і зазірнуць у будучыню. Ствараючы трагедыю, ён выкарыстаў увесі арсенал паэтычных сродкаў, якія назапасіла сусветная пазія за перыяд свайго існавання і развіцця. Тут “мы сустракаемся і з гукапісам, і з артыстычнай гульнёй словамі, і з незвычайнай рytмічнай разнастайнасцю”, з выкарыстаннем розных класічных памераў, рytмаў, якія ўласцівы, у асноўным, антычнай пазіі. У гэтым творы выкарыстана і рytміка нямецкай народной песні, белы верш і свободны верш. А ўсё разам стварае дыялектычнае адзінства зместу і формы, і іншае — нечаканае, неардынарнае. Становіцца відавочным, з чым сутыкаюцца паэты-перакладчыкі гэтага складанейшага ва ўсіх адносінах твора на іншыя мовы. Нам зразумела, як не проста было і В.Сёмуху ў яго тытанічнай працы паэта-перакладчыка. Пра гэта гаворыць і той факт, што перакладаўся твор калі паўтара дзесятка гадоў. Ёсць звесткі, што В.Сёмуха працягвае працаваць над перакладам “Фаўста”. Вядома, што рускі перакладчык М.Халадкоўскі працаваў над перакладам “Фаўста” ўсё сваё творчае жыццё. За 36 гадоў (1878–1914) ён удасканальваў свой пераклад 12 разоў і атрымаў за апошні варыянт Поўную Пушкінскую прэмію Расійскай Акадэміі навук. Але лепшым сярод 16 рускіх перакладаў лічыцца семнаццаты пераклад Б.Пастарнака. Ён прызнаны лепшым і сярод іншамоўных перакладаў.

У 1880 г. першую частку “Фаўста” на ўкраінскую мову пераклаў Іван Франко. Браліся за гэты твор і іншыя ўкраінскія перакладчыкі. Поўны пераклад твора на ўкраінскую мову здзеісніў М.Лукаш у 1955 г.

⁶ Гётэ Ёган Вольфганг. Фаўст. Мн., 1976. С. 5.

⁷ Багдановіч Максім. Зб. тв.: У 3 т. Т. 3. С. 7.

⁸

Першым з беларускіх перакладчыкаў трагедыі быў Алесь Дудар. Ён у 30-я гады надрукаваў некалькі раздзепаў “Фаўста” у часопісе “Полымя Рэвалюцыі”. Потым Алесь Зарыцкі ў сувязі з 200-годдзем з дня нараджэння Гётэ (1949) апублікаваў знакаміты маналог Фаўста з другой часткі трагедыі. Больш ахвочых перакласці гэты твор ці часткова, ці поўнасцю не было. І нарэшце, з 1976 г. мы зайлелі шчаслівую магчымасць з ласкі Васіля Сёмухі чытаць гэты геніяльны твор на нашай роднай мове. З’явілася магчымасць парабунаць яго з перакладам Б.Пастарнака, перакладамі на іншыя мовы (польскую, украінскую) і адчуць сходнае і адрознае гэтых перакладаў. Да прыкладу, вось як гучыць другі маналог дырэктора з пралога ў тэатры ў перакладзе В.Сёмухі:

Дыректар

Давайце болей дзеяння, падзей,
Бо толькі гэтым мы збяром людзей.
Калі, развіўшы ўздзілленні рот,
Натоўп усмак нагледзіца, дасыта
І прывітае ўголас фаварыта,
Дык п’есу, значыцца, прызнаў народ.
Патрэбы масы задаволіце вы масай,
З яй хайні свой кавалак рве.
Што ж тут мудрыць разумнай галаве —
Падшпоррай толькі рэзвага Пегаса!
Крышыце п’есы! Рэжце без разліку!
Навошта цэласць тая гледачу?
Я збыць тавар, пардон, вам твор хачу —
З разумным лёгкім збіцца з панталыку.
Бо ўжо ўвайшло ў харектар чалавеку
Усё вымерваць па сабе:
Глядач не разумее цэльнай рэчы —
Яе на шмоще паскубе.⁹

І у перакладзе Б.Пастарнака:

Директор

А главное, гоните действий ход
Живей, за эпизодом эпизод.
Подробностей побольше в их развитие,
Чтоб завладеть вниманием зевак,
И вы их победили, вы царите,
Вы самый нужный человек, вы маг.
Чтобы хороший сбор доставить пьесе,
Ей требуется сборный и состав.
И всякий, выбрав что-нибудь из смеси,
Уйдет домой, спасибо вам сказав.

⁹ Тамсама. С. 16–17.

Насуйте всякой всячины в кормежку:
Немножко жизни, выдумки немножко,
Вам удастся этот вид рагу.
Толпа и так все превратит в окрошку,
Я дать совет вам лучший не могу.¹⁰

Змест і сэнс гэтага маналога В.Сёмуха перадае 18 радкамі а Б.Пастарнак — 15 радкамі. І рытмічна, і музычна яны таксама гучаць на-рознаму. Канцоўка рускага перакладу ведьмі выразна напаўненца кулінарнай тэмай і атмасферай. Тут і “кормежка”, і “рагу”, і “окрошкі”. Гэтакіх сэнсавых, рытмічных, рыфмічных, музычных, гукапісных адрозненняў назіраеца ў беларускім і рускім перакладах шмат. Але гэта натуральная з’ява, тым болей для розных, няхай сабе і блізкіх моваў. Справа толькі ўтым, які з гэтых перакладаў у плане формы і зместу бліжэй да арыгінала. Адзін з перакладчыкаў “Фаўста” на беларускую мову, А.Зарыцкі гаворыць: “Трагедыя “Фаўст” твор вельмі складаны. Паэту-перакладчыку трэба перадаць і незвычайну паэтычнасць “Фаўста” і незвычайны глыбокі філасофскі сэнс трагедыі”¹¹. Заўважым, што В.Сёмуху гэта ўдалося. Але трэба ўлічыць і тое, “што трагічнае і ўзвышанае ў творы часта мяжуеца з сатырычнымі і нават гумарыстычнымі строфамі, а ўзнёслыя маналогі і лірычныя адступленні, напісаныя празрыстай літаратурнай мовай, мяжуюць з бытавымі сцэнамі, дзе сустракаюцца выразы простай мовы, дыялексымы, жарганізмы, а калі гэтага вымагае змест, грубаватыя жарты і салёныя слоўцы”¹². Далей А.Зарыцкі адзначае надзвычайную рытмічную разнастайнасць “Фаўста”, не гаворачы ўжо пра майстэрскі гукапіс.

Дык вось ўсё гэта ў перакладзе В.Сёмухі адчуваеца і чытаеца. І нямецкім спецыялістамі выказвалася думка пра паэтычны пераклад “Фаўста” В.Сёмухі, як максімальна набліжаны да арыгінала. Асаблівасці яго перакладу якраз утым, што В.Сёмуха добра ведаючы і глыбока адчуваючы вытанчаныя нюансы сваёй і нямецкай мовай, пастараўся і здолеў знайсці ў беларускай мове сэнсавыя адпаведнікі нямецкай лексіцы, ідэямам, фразеалогіі, выражам і г.д. Ён у беларускім тэксле, можна сказаць, гранічна высветліў гукавы, рытмічны і музычны лад арыгінала. Здолеў перадаць атмасферу ўзаемадносін, перажыванняў, учынкаў Фаўста, і ўсіх персанажаў, якімі населена трагедыя “Фаўст”.

Пераклад В.Сёмухі ў парадунні з перакладам Б.Пастарнака напоўнены нейкім сваім адметным, відаць, бліжэй да нямецкага, ці, дакладней, да арыгінала водарам, сваім гуччаннем, сэнсавымі высновамі, паэтыкай. Рэдактар беларускага выдання А.Зарыцкі, прачытаўшы першыя пераклады гэтага твора на рускую, украинскую і польскую мовы, піша: “Мушу сказаць, што пераклад В.Сёмухі — і самабытны, і паэтычны. Геніяльны Гётэ з новай сілай загучаў на беларускай

¹⁰ Гете Йоганн Вольфганг. Фауст. М., 1969. С. 36–37.

¹¹ Гётэ Ёган Вольфганг. Фаўст. С. 10.

¹² Таксама.

мове”. А на радзіме “Фаўста” лічаць, што гэта адзін з лепшых, калі не лепшы пераклад трагедыі на мовы народаў свету.

Трэба адзначыць, што выдавецтва “Мастацкая літаратура” здзейсніла выданне кнігі “Фаўст” на самым высокім мастацкім і паліграфічным узроўні. Кніжку прыемна ўзяць у рукі. Яна грэе сваю красою. А ілюстрацыі народнага мастака Беларусі Арлена Кашкурэвіча актыўна нясуць у сабе дух і харкітар німецкай нацыі тae пары. Яны вельмі арганічна звязаныя з тэкстам твора і дапаўняюць, раскрываюць, расшыфруваюць, тлумачаць яго. Мастак здолеў улавіць галоўныя сэнсавыя акцэнты трагедыі і выявіць графічнымі мастацкімі сродкамі геній аўтара “Фаўста”. Ілюстрацыі А.Кашкурэвіча — гэта як бы твор у творы, але гэта і адзінае, непаўторнае, створанае двумя відамі беларускага нацыянальнага мастацтва. Тут як бы два прачытанні: прачытанне паэта-перакладчыка і мастака-графіка ідэй і вобразу гётэўскай трагедыі. У гэтая акалічнасць таксама дае падставу гаварыць пра самабытнасць “Фаўста” Гётэ на беларускай мове.

Анатоль Літвіновіч (Мінск)

Пісьменнікі і даследчыкі німецкага паходжання XIX – пачатку XX ст. аб народнай культуры беларусаў

Емцы аб Беларусі, беларусах, іх гісторыі і культуры ў згаданы перыяд ведалі мала. Беларускі край лічыўся Расіяй. Таму і прац, напісанных па-німецку аб Беларусі, было тады парадайна мала. І толькі польскамоўная аўтары німецка-аўстрыйскага паходжання былі аб беларускім народзе дастаткова дасведчанымі. У большасці сваёй яны з’яўляліся грамадзянамі Расійскай імперыі і нават жылі або працавалі ў Беларускім краі. Іх работы аб беларусах не мелі такой тэндэнцыінасці, як некаторыя даследаванні рускіх ці польскіх аўтараў.

Асаблівай увагі заслугоўвае творчасць вядомага вучонага Аляксандра Брукнера, які пісаў на польскай і німецкай мовах. У сваіх працах ён імкнуўся даць праўдзівую ацэнку гістарычнаму мінуламу беларусаў, іх мове, культуры. Некаторыя яго назіранні і вывады не страцілі свайго значэння да нашага часу.

Так, у брашуры “З беларускай нівы” ён адзначае, што беларуская мова мае ўласнае мінулае, непараўнальная больш раннє і слáунае, чым маларуская (украінская) і вялікаруская (руская), аднак хаваеца пад чужой, літоўскай назвай¹. Ён падкрэслівае ўрадавы харкітар беларускай мовы ва ўсёй старадаўній Літве. А.Брукнер указвае на вялікае значэнне беларускай мовы для ўсяго ўсходняга славянства. У прыватнасці, ён піша: “... У 16 і 17 стагоддзях уся Русь ёй жыла, і на тытульных лістах маскоўскіх кніжак не раз можна было прачытаць: “перакладзена з літоўскай” (гэта значыць беларускай)”².

¹ Brückner A. Z niwy białoruskiej. Kraków, 1918. S. 3.

² Тамсама.

У згаданай вышэй брашуры А.Брукнер дае ацэнку характару беларусаў. Ён указвае на важныя адрозненні паміж беларусам, з аднаго боку, і расійцам і ўкраінцам, з другога, звяртае ўвагу на факт існавання самастойных, але шмат у чым роднасных народаў³. У “Старапольскай энцыклапедыі” ім жа адзначаецца міралюбівы, стрыманы і неагрэсіўны характар беларускага народа. У той жа час вучоны, у прыватнасці, піша, што беларусы быццам бы не аказвалі супраціўлення захопніцкай Літве⁴. Аднак гэты вывад не пацвярджаецца сучаснымі даследаваннямі. Якраз наадварот, продкі беларусаў (новагародцы і пінчане) заваявалі суседнюю “Літву”, што знаходзілася не на тэрыторыі сучаснай Літоўскай дзяржавы, а ў беларускім Верхнім Панямонні. захоп даўній Літвы новагародскімі феадаламі фактычна і паклаў пачатак утварэнню Вялікага Княства Літоўскага⁵.

Цікавым з’яўляецца гісторыка-этнографічны нарыс Аляксандра Петцхольда “Падарожжа ў заходнюю і паўднёвую єўрапейскую Расію ў 1855 годзе”⁶, у якім ён дзеліцца сваімі ўражаннямі аб паездцы з горада Дорпат (Юр’еў) у горад Горкі Марілёўскай губерні, а адтоль у Кіеў і іншыя мясціны паўднёвой часткі Расійскай імперыі. У гэтай працы падарожнік дае апісанне гістарычнага мінулага, узроўню эканомікі тых ці іншых гарадоў, мястэчак, іх геаграфічнага становішча, архітэктурных помнікаў, колькасці насельніцтва, нацыянальнага складу і інш.

Аднак найбольшую ўвагу асоб нямецкага паходжання прыцягвала багатая традыцыйная культура беларусаў. Яскравым таму сведчаннем служыць дзеянасць Эміліі Плятэр (1806–1831), якая паходзіла з рода прыбалтыскіх немцаў па зборанні і папулярызацыі беларускай вуснапаэтычнай творчасці. “Яна першая, — бадай што не памыляюся, — са страсцю, уласцівай чултывым і шляхотным сэрпам, аддалася душой беларускаму народу...”, — напіша пазней аб ёй М.Маркс у сваім рукапісе, апублікованым В.Брухнальскім у польскім часопісе “Люд” у 1906 г.⁷ М.Маркс сведчыў, што яго маці падтрымлівала ўспілья, сяброўскія адносіны з Эміліяй Плятэр, прывёў цікавыя звесткі пра ўдзел Эміліі ў паўстанні 1831 г. і іншыя звесткі. Плятэр спачувала цяжкаму матэрыяльнаму становішчу беларускага народа і, чым магла, дапамагала яму. Вельмі захаплялася беларускімі песнямі і танцамі, запісвала іх і выконвала, шчодра дзякавала tym, хто збіраў іх для яе. Пад уражаннем песені беларусаў сама спрабавала пісаць падобныя творы. Эмілія навучылася па-народнаму галасіць.

Не была абыякавай да беларускай народнай песні і ўраджэнка Санкт-Петцярбурга Эла дэ Шульц-Адаеўскі (нарадзілася ў 1848 г.). У 1869 г. яна паступі-

³ Тамсама. С. 17.

⁴ Brückner A. Litwa // Encyklopedia Staropolska. Warszawa. 1990. T. I. S. 7.

⁵ Ермаловіч М.І. Па слядах аднаго міфа. Мн. 1991. С. 78–80.

⁶ Petzholdt A. Reise im westlichen und südlichen europäischen Russland im Jahre 1855 Leipzig, 1864,

⁷ Bruchnalski W. Emilia Platerówna jako folklorystka //Lud. 1906. T. XII. Zesz. I. S. 183.

ла ў кансерваторыю ў Пецярбургу, якую паспяхова закончыла. Эла дэ Шульц-Адаеўскі напісала шмат харальных твораў і некалькі опер. Супрацоўнічала з шэрагам часопісаў. У 90-я гады жыла ў Венецыі. Запісала беларускія народныя мелодыі. Напрыклад, да песень беларусаў Сакольшчыны, сабраных Бадзэнам дэ Куртэнэ і надрукаваных у 1892 г. у польскім штогодніку “*Zbiór Wiadomości do Anthropologii Krajowej*” (т. 16), яна прывяла нотныя запісы⁸. Да другой жа часткі працы Б. дэ Куртэнэ “Дадатак да беларуска-польскіх песен з Сакольскага павета Гродзенскай губерні”, надрукаванай у tym жа штогодніку, ноты падрыхтаваў дацэнт Дорпацкага (Юр'еўскага) універсітэта Л.Масінг.

Зразумела, што асаблівую цікавасць да роднай зямлі мелі асобы нямецкага паходжання – ураджэнцы Беларусі. Так, у аднаго з іх, К.Штала, які нарадзіўся ў Слуцку ў адным з цэнтраў беларускага пратэстантызму), уражанні ад жыцця ў гэтым горадзе былі настолькі яскравымі, што ён узяўся за пяро у сямідзесяцігадовым узросце. К.Шталь у працы “Успаміны аб Слуцку” коратка апісвае гісторыю Слуцка, яго школы, цэрквы, касцёлы; распавядае пра жыхароў горада і яго ваколіцы. У той жа час аўтар дае апісанне батлейкі, падкрэслівае, што ў гэтым горадзе гучалі беларускія, польскія песні і песенныя творы з рысамі паўднёвых беларускіх гаворак⁹.

Цікавіўся традыцыйнай народнай і прафесійнай культурай беларусаў і мас-так Альфрэд Ромер, продкі якога паходзілі з нямецкіх двараў Усходняй Прыбалтыкі. Ён вядомы як аўтар бытавых і пейзажных замалёвак. У шэрагу польскіх часопісаў другой паловы XIX ст. (“*Tygodnik Ilustrowany*”, “*Wisła*”) былі змешчаны рэпрадукцыі яго гравюр з выявамі мясцовых жыхароў і этнографічных пабудоў. А.Ромер не толькі рабіў замалёўкі цікавых этнографічных тыпаў у Беларусі, яе пабудоў і пейзажаў, але і збіраў фальклор беларусаў. Так, ім была запісана цікавішая “Велікодная арацыя”¹⁰ ў Свянцянскім павеце Віленскай губерні. Твор складаецца нібы з дзвюх частак: першая гучыць пераважна па-беларуску, другая — па-польску. Калі беларуская частка велічальная, прысвячаецца пані (гаспадыні) і панічу (яе сыну), то польская — выключна рэлігійная. А.Ромер фанетычна і граматычна вельмі дакладна перадаў беларускі тэкст арацыі, а польскія слова — так, як яны на самай справе гучалі ў вуснах сялян, гэта значыць з беларускім вымаўленнем асобных слоў і нехарактэрнымі для польскай граматыкі канчаткамі. Запісаная даследчыкам арацыя належыць да такой групы валачобных песен, якія рэдка сустракаюцца ў беларусаў: тут у адно цэлае злучаюцца беларускі і польскі тэксты, якія адрозніваюцца не толькі сэнсам, які ў іх закладзены, але і строфікай, рytмікай. Валачобныя песні, якія зведалі польскі ўплыў, былі распаўсюджаны ў паўночна-заходніх раёнах Беларусі, дзе праражвалі пераважна беларусы-католікі і дзе католікі жылі ўперамежку з праваслаўнымі.

⁸ Baudoin de Courtenay I. Pieśni Białoruskie-polskie z powiatu Sokolskiego gubernii grozieskiej // *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*. T. XVI . Kraków, 1892. S. 219–238.

⁹ Wspomnienia o Słucku. W Gnieźnie, 1905.

¹⁰ Römer A. Oracja wielkanocna // *Wisła*. 1897. T. 11. S. 340.

Аднак згаданыя і нязгаданыя тут працы не давалі тады ўсебаковага ўяўлення аб Беларусі, яе гісторыі, геаграфічным становішчы, эканоміцы, культуры. Гэты прагал у нейкай ступені запоўніла книга В.Егера “Беларусь”, якая была выдадзена ў Берліне ў 1919 г.¹¹.

Сабраныя тут матэрыялы сведчаць пра цікавасць немцаў да беларускай народнай культуры. Аднак важная для гісторыі беларускай этнографіі і фальклорыстыкі тэма патрабуе дадатковага вывучэння.

¹¹ Weißruthenien: Land. Bewohner. Geschichte. Volkswirtschaft. Kultur. Dichtung. Herausgegeben von Walter Jäger. Berlin, 1919.

Аляксандра Станкевіч (Гомель)

Аб некаторых асаблівасцях функцыянування і адаптациі германізмаў у беларускіх гаворках

Лексіка нямецкага паходжання, якая запазычвалася ў беларускія гаворкі ў розныя гістарычныя перыяды як непасрэдна з нямецкай мовы, так і праз пасрэдніцтва іншых моў — у асноўным праз польскую, часткова — літоўскую, яўрыйскую і рускую мовы, утварае значную ў колькасных адносінах і кампактную ў тэматычным і семантычным планах группу.

Так, у складзе прааналізаваных звыш 3000 лексічных адзінак іншамоўнага паходжання дыялектнага ўжытку германізмы складаюць другую па колькасці пасля паланізмаў группу — іх 500 (16%). Гэты матэрыял дазвалае зрабіць некаторыя выводы адносна асаблівасцей функцыянування і адаптациі лексікі нямецкага паходжання ў беларускіх гаворках.

Адметнай асаблівасцю германізмаў, у адрозненне ад запазычанняў з іншых моў з'яўляецца абсолютная перавага ў іх складзе канкрэтных найменніяў (85,8 %), многія з якіх звязаны з народна-гаспадарчым укладам жыцця. Гэта абумоўлева тым, што лексіка нямецкага паходжання ў пераважнай большасці адносіцца да так званих “культурных” запазычанняў, якія нярэдка засвойваліся разам з рэаліямі ў выніку гандлёвага абмену таварамі з замежнымі купцамі, а таксама ў працэсе развіцця народнай гаспадаркі нашых продкаў — драўлянага дойлідства, цялярскага, кавальскага, стальмашнага, ткацкага рамёстваў, іншых галін прафесійнай дэйнасці.

Лексіка нямецкага паходжання выразна падзялена на некалькі тэматычных груп. Самую значную ў колькасных адносінах группу складае будаўнічая лексіка. Гэта назвы пабудоў і іх частак: *гевер* ‘частка восьці паміж слупамі, якія падтрымліваюць бэлькі, страху’ (Касц.), *спіжарня* ‘камора’ (Нас., СПЗБ); назвы будаўнічага або абліцовачнага матэрыялу: *банды* ‘планка, якая звязвае кроквы блізка ад іх скрыжавання’ (Сцяшк.), *кахля*, *кахаль* ‘керамічны выраб для

абліцоўкі сцен і печаў’ (Бяльк., Цых.); будаўнічых і цялярскіх прылад: *рыштунак* ‘падмосткі, падстаўка’ (Нас.), *фуган* ‘вялікі рубанак’ (ЖНС).

Не менш значнымі па колькасці з’яўляюцца назвы іншых інструменту, прылад працы, прыстасаванняў, сярод іх — сельскагаспадарчых: *граблі* ‘вілы з тупымі зубамі для насыпання бульбы’ (СГЦР); *граса, грац(a)* ‘матыка’ (ДСБ, НС); слясарных: *кернер* ‘слясарны інструмент у выглядзе завостранага стальнога стрыжня, які прымяняеца пры разметцы заготовак’ (ЖС); кавальскіх: *шрустак* ‘кавальская ціскі’ (ТС); плытагонных: *бома* ‘кол-рычаг, прыстасаванне для затрымлівання плыты’ (Сцяшк.); іншых прыстасаванняў: *шляга* ‘доўбня’ (ДСЗ), *шмэргель* ‘тачыла, бруск’ (СПЗБ).

Да народна-гаспадарчай лексікі адносяцца шматлікія спецыяльныя назвы нямецкага паходжання, у складзе якіх назвы транспартных сродкаў і іх частак: *кары* ‘вялікія драўляныя сані для перавозкі доўгага бярвення’ (НС); *рэдалі* ‘калёсы з высокімі драбінамі, на якіх возяць сена’ (ЖНС), *бляты* ‘від кузава воза, частка яго’ (ЛП); назвы конскай вупражы: *аблядры* ‘драўляныя накладкі на пастронках’ (НС); дэталей падковы: *грыф* ‘шып, які ўкручваеца ў падкову’ (ЖС).

Даволі вялікую групу ўтвараюць германізмы, якія абазначаюць прадметы паўсядзённага ўжытку і дамашняга абыходу, у тым ліку посуд і ёмістасці: *брыван* ‘бляшаны посуд для смажання мяса ці выпечкі цеста’ (СГЦР); хатнія рэчы: *шарагі* ‘вешалка для адзення’ (СПЗБ); адзенне: *шляпрак* ‘халат’ (МММГ-74); тканіну: *веба* ‘бавоўна’ (Сцяшк.); пражу: *камеля* ‘фабрычная пража з тонкауннай воўны’ (НС); шавецкі матэрыйял: *гемез* ‘вышыйшы гатунак шавецкай скуры’ (Цых.); галаўных убораў: *шляфніца* ‘каўпак’ (Нас.); абытку: *барлечы* ‘грубыя жаночыя чаравікі’ (Касп.); ежу: *аруцкі* ‘адварная бульба’ (Сцяшк.); прадукты харчавання: *пірка, штерка* ‘свіное сала’ (ДСБ, ЛП); пітво: *трунак* ‘віно’ (Цых.).

Разнастайнымі з’яўляюцца германізмы, якія называюць асобу па роду заняткаў: *ахмістрыня* ‘аканомка’ (Бяльк.); асаблівасцях паводзін: *гундэр* ‘тультай, нягоднік’ (Нас.); рысах харектару: *гэрц, гэры* ‘задзіра, забіяка’ (Цых.); зневінаму выгляду: *лейба* ‘неахайны чалавек’ (НД); фізічных асаблівасцях: *кнүпус* ‘маларослы чалавек’ (НЛ); разумовых здольнасцях: *галган* ‘бесталковы, асталоп, дурань’ (СПЗБ); сямейных адносінах: *банкарт, бэнкарт* ‘пазашлюбнае дзіця’ (Нас., Шат., Касп.).

Некаторыя германізмы адносяцца да сацыяльна-эканамічнай і грамадскай сферы жыцця. Гэта назвы прамысловых і пераапрацоўчых прадпрыемстваў: *гатар* ‘лесапільнія’ (СПЗБ), *гута* ‘шклозавод’ (Янк., 1); маёмасных уладанняў: *фаліварак, хваліварак* ‘фальварак’ (СПЗБ); культавых пабудоў: *фара* ‘гарадская прыходская рымска-каталіцкая царква’ (Нас.); устаноў па ахове правапарадку: *пастарунак* ‘пост’ (СПЗБ), ‘аддзяленне паліцыі ў Заходній Беларусі’ (Сцяшк., Сл.) і інш.

Асобныя германізмы называюць пэўныя з’явы прыроднага свету. У ліку іх батанічныя назвы: *бараболя* ‘бульба’ (ДСБ), *грыка* ‘грэчка’ (ДСБ); заалагічныя:

мэвы ‘чайкі’ (СПЗБ); тапанамічныя: блех ‘луг ля рэчкі’ (Нас.), ‘роўнае месца’ (Касп.); мінералагічныя: бруштын ‘бурштын’ (Нас.), цын(а) ‘волава’ (НСЛ); геалагічныя: цындра ‘ліпкая, гліністая глеба’ (МММГ-74); метэаралагічныя: жагель, жэгель ‘моцны вецер’ (СПЗБ) і інш.

Запазычаная ў розныя гістарычныя перыяды лексіка нямецкага паходжання засвойвалася народна-дыялектнай мовай як у фармальным, так і семантычным планах. У працэсе фармальний адаптациі германізмаў змяняліся іх фанемны склад, марфемная будова, словаўтваральная структура ў выніку прыстасавання да фанетычнай сістэмы і граматычнага ладу беларускіх гаворак. Напрыклад, пры фанетычным засваеніі адбывалася паслядоўная змена гука *ф* (*хварба*, *хура*, *кваска*), метатгза (*бруштын*), кантактная дысіміляцыя (*лімар*, ‘рымар’, *некрут* ‘рэкрут’, *налпа* ‘малпа’), уznікненне пратэтыхных зычных (*градзіёны* ‘акардэон’, *ляхветар* ‘яфрэйттар’), устаўных галосных (*кахаль* ‘кафля’), інтэрвакальнага *ј* (*лайтруга* ‘нягоднік’). Фармальнае засваенне германізмаў суправаджалася разнастайным вар’іраваннем іх знежнія формы, тыпу *кнібел* - *кныбел* - *кнэблі* - *кнэбыль* - *кныпяль* - *кныпень* - *кнэбаль* - *кнэпяль* - *кнэбэль* - *кнэблі* ‘завостраны калочак для вязання снапоў, кулёў, закручвання вітак, хамутоў’; *аргіня* - *вяргіня* - *гаргіня* - *ергіня* - *юргіня* - *яргіня* - *іргінія* ‘вяргіня’, што адлюстроўвае як дынаміку працэсу запазычвання, розныя яго этапы, так і разнастайнасць форм адаптациі, абумоўленую узуальнымі харектарамі народна-дыялектнай мовы, яе лакальний замацаванасцю, тэрытарыяльнім вар’іраваннем, адсутнасцю кадыфікацыі. На актыўнасць працэсу фармальнага засваення германізмаў указвае той факт, што 43 % з іх вар’іруюць у гаворках сваю знежнію форму.

Важным паказчыкам засвоенасці іншамоўнай лексікі з’яўляецца развіццё яе семантычнага патэнцыялу. Германізмы, якія ўжываюцца ў гаворках, валодаюць рускай семантычнай структурай, паколькі 40 % з іх набылі мнагазначнасць. Полісемантызацыя дыялектных германізмаў адбывалася рознымі способамі. Найбольш пашыраным тыпам семантычнай дэрывацыі германізмаў з’яўляецца іх метафорызацыя на аснове знежніх падабенстваў асаблівасцей прадмета і чалавека: *аплік*, *гаплык* ‘кручок у адзенні’ → ‘чалавек малога росту’ (ДСБ, ЛП); *кныпель*, *гныпель* ‘завостраная палачка для вязання снапоў’ → ‘тоўсты, непаваротлівы чалавек’ (СПЗБ); *рыдаван* ‘адкрытая каляска, карэта’ (Нас.) → ‘моцны, мажны мужчына’ (ДС3); або ўнутраных асацыяцый паміж імі: *букса* ‘жалезнае колца ў ступіцы кола, якое засцерагае яго ад сцірання’ → ‘недарэка, дурань’ (ТС); *крендзель* ‘вітая здобная булка’ → ‘ашуканец, злодзея’ (СПЗБ); *лямец* ‘войлак’, ‘падхамутнік’ → ‘гультай’ (НЛ, МДСГ); *пун* ‘сякера-калдун’ → ‘тугадум’ (НСЛ, НЛ); *рэхва* ‘жалезны абруч, які надзяеца на калодку кола’ → ‘дурань’ (ДС3). Асобныя назвы метафорызavalіся на аснове педабенства прадмета і часткі цела чалавека: *граса* ‘матыка’ → *грасы* ‘доўгія ногі’ (НС); *конаўка* ‘пасудзіна для вады, кубак’ → ‘рот’ (ТС, ЖС); *люшні* ‘дугападобны ўпор, які злучае верх ручкі з восцю’ → ‘доўгія рукі’ (НЛ, СПЗБ); *шул* ‘слуп з пазамі ў пабудове’ → ‘доўгія рукі’ (СПЗБ).

Даволі прадуктыўным з’яўляеца метанімічны перанос на аснове прасторавай блізкасці месца і прадмета, які там знаходзіцца або вырабляеца: *крама* ‘магазін’ → ‘матэрыял фабрычнага вырабу’ (СПЗБ); *пытэль, пытль* ‘вальцавы млын’ → ‘пытляваная мука’ (СПЗБ, Касп.); *рум* ‘месца на беразе ракі, адкуль сплаўляюць лес або звязаць сплаўлены лес’ → ‘бярвенні, дровы, складзенны ў штабель’ (СПЗБ); *тандэт* ‘месца гандлю старымі, ужыванымі рэчамі’ → ‘дрэнная, танная рэч’ (МММГ-77, ТСБМ); матэрыялу і вырабу з яго: *дрыліх(i)* ‘саматкане калярова палатно’ → ‘спадніца з такога палатна’ (Касп.); колькасных сужносін частак і цэлага: *лата* ‘жэрдка, якую прыбываюць да крокваў’ → ‘франтон’ (СПЗБ, ДАБМ).

Адным з відаў семантычнай дэрывацыі германізмаў з’яўляеца пашырэнне прадметна-паяняційной сужносінскі слова, якое прыводзіць да павелічэння семантычнага аб’ёму і абагульнення значэння: *бурт* ‘капец бульбы, буракоў’ → ‘вялікі кавалак чаго-н.’ (СПЗБ); *люхт(a)* ‘душнік, прадуха ў лазні’ → ‘нешта лёгкае, паветранае’ (Бяльк.); *лямец* ‘падхамутнік’ → ‘цяжкі абавязак’ (Нас.); *шэлег* ‘дробная манета’ → ‘дробязь’ (Нас.); *цындра* ‘акаліна на паверхні металу’, ‘вельмі цвёрдая зямля’ → ‘што-н. цвёрдае’ (СПЗБ, ДСЗ).

Адметным відам полісемантызацыі, харктэрным пераважна для дыялектычных запазычанняў, з’яўляеца паралельнае развіццё вытворных значэнняў у выніку драблення, дэталізацыі семантыкі, абумоўленае актуалізацыяй асноўнага лексіка-семантычнага кампанента, што прыводзіць да пашырэння намінатыўнай функцыі слова: *легар, легэр, лягары* ‘падруба’, ‘брus’, на які насцілаюць падлогу, ‘рычаг для падымання бярвенняў’, ‘два бервяны, прыстасаваныя для падняцця цяжару’, ‘бярвенні, якія падкладваюць пад штабель лесу, дроў’, ‘доўгія бярвенні, якія кладуць аднымі канцамі ў ваду пад плыт, а другім — на бераг’, ‘бервяно, на якім спускаюць ці ўспягваюць гонтавы дах’, ‘папярочная калодка, якая кладзеца на сані пры перавозцы доўгага бярвення’, ‘плашка, падкладка пад наземны вулей-калоду’ (СПЗБ, ДСЛ, НЛС, ДСБ, Янк., 1, ЛП). Асобныя значэнні падобных полісемантаў звязаны праз інварыянтную ядзерную сemu, у дадзеным выпадку — ‘аснова’, ‘апора’.

Адзначаныя вышэй тыпы семантычнай дэрывацыі даволі часта спалучаюцца, утвараючы складаную камбінаваную семантычную структуру.

Аб засвоенасці іншамоўнага лексічнага матэрыялу сведчыць таксама развіццё дэрывацыйных здольнасцей запазычанняў, рэалізацыя іх словаўтваральнага патэнцыялу. Гэты працэс ахоплівае, як правіла, не ўсю, а толькі частку запазычанняў, найбольш пашыраных і ўжывальных у народнай мове. У складзе аналізуемай лексікі 26,6 % маюць вытворныя намінатыўныя адзінкі. Ёсць шматкампанентныя словаўтваральнія гнёзды з утваральнай асновай іншамоўнага паходжання: *кермаши - кермашовы - кермашаваць - кермашовік - кермашаванне - кірамінічаць - кірамінічаны*; *крам(a) - крамніца - крамны - крамка - крамнік - крамар - крамарка* (Нас.). Але большасць з іх — двух-, трохкампанентныя рады: *вінда - віндаваць, гафт - гафтаваць, едваб -*

едвабны, кшталт - кшталцець, лёх - лёшак, валец - вальцауы -вальцаваць, дубальт - дубальтавы - дубальтоўка і інш. Як відаць, гэта ў асноўным адметныя дэрываты з субстантыўным, атрыбутыўным або дзеяслўным значэннем.

У складзе дыялекцных германізмаў даволі значная колькасць даўніх запазычанняў, зафіксаваных яшчэ ў помніках старабеларускай пісьменнасці — 49 %. Як сведчаць гісторычныя лексікаграфічныя крыніцы, асобныя германізмы з'явіліся ў беларускай мове не пазней XIV ст.: *баволна, ваг, лан, морг, рахаваць, шэлег; XV ст.: бакшта, бляха, войт, грунт, кушнір, лотыр, лымар, ляндвойт, трам, фаліварак; XVI ст.: абцэнгі, андарак, аплік, арпа, біндас, біндзюга, банкарт, барва, барты, брук, брытван, вінда, вал, вантух, варстат, ваха, гамар, гонат, гапт, гарус, жагель, кахля, рум, руштынак, слосар; XVII ст.: атрама, ахмістрыня, бігус, блех, бруштын, брэта, вухналь, гвінт, грыка, грыф, дыль, дыхт, дышло, кермаши, клямар, ланва, лёнд, мурлат, пыталь, тран, фара і інш.* Асноўны "прыток" германізмаў назіраўся ў XVI ст.

Некаторыя германізмы з'явіліся ў беларускіх гаворках, магчыма, не пазней сярэдзіны XIX ст., аб чым сведчаць адпаведныя лексікаграфічныя крыніцы: *адвахта, бусаваць, гамэрня, гугэль, гундэр, гунсвот, дрыліх, катрынка, крант, літаваць, ляк, лямец, махар, ніт, нэмачь, фефер, фаер, фортэль, футрына, шляпроў і інш. (Нас.). Да больш позніх запазычанняў мэтазгодна аднесці лексемы тыпу *аграўка, біржса, багук, бараболя, барлёчы, басак, бляты, бом(а), булгакцер, веба, вэнталь, габлі, галерыя, гардзіён, гатар, гемз, гміна, горан, каркі, керат, клёц, лейба, ляндвойт, ляжветар, мутра, мэвы, некрут, палікмахер, пастарунак, пуз, тэбаль, фас, флячкі і шмат інш., занатаваных упершыню ў лексікаграфічных крыніцах нашага часу.**

Такім чынам, германізмы ўтвараюць у беларускіх гаворках кампактную лексічную группу з выразна акрэсленай тэматычнай прыналежнасцю. Яны выконваюць у народна-дыялекцнай мове пераважна намінатыўную функцыю, — называюць разнастайныя прадметы народна-гаспадарчага і дамашняга абыходку. Мэтазгоднасць запазычвання большасці германізмаў пацвярджаецца тым, што асноўная маса іх уваходзіць у актыўны лексічны фонд дыялекцнай мовы — толькі 9,8 % германізмаў адносяцца да ўстарэлай або пасіўнай лексікі. У адрозненні ад запазычанняў з іншых моў у іх даволі высокі працэнт спецыяльных назваў — 31,6 %.

Старожытнасць запазычвання многіх германізмаў, а таксама актыўнасць іх засваення народна-дыялекцнай мовай абумовіла змену гучання, формы і значэнні, развіццё словаўтворчальных здольнасцей і стылістычных магчымасцей у працэсе функциянавання і ўзаемадзеяння з уласнай лексікай.

Скарачэнні:

Бяльк. — Бялькевіч І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. Мн., 1970; ДАБМ — Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мн., 1963; ДСБ — Дыялекктны слоўнік Брэстчыны. Мн., 1989; ДСЗ — Сцяцко П. Дыялекты слўнік (З гаворак Зэльвеншчыны). Мн., 1970; ДСЛ — Янкова Т.С. Дыялекктны слоўнік Лоеўшчыны. Мн.,

1982; ЖНС — Жывое народнае слова. Мн., 1992; ЖС — Жывое слова. Мн., 1978; ЗНС — З народнага слоўніка. Мн., 1975; Касп. — Каспяровіч М.І. Віцебскі краёвы слоўнік. Віцебск, 1927; ЛП — Лексика Палесья: Материалы для полесского диалектного словаря. М., 1968; МДСГ — Матэрыялы для дыялекцнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова. Мн., 1975—1982. Вып. 3—10; МММГ-74, МММГ-77 — Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. Мн., 1974, 1977; Нас. — Носович И.И. Словарь белорусского наречия. СПб, 1870; НЛС — Сцяцко П.У. Народная лексіка і словаўтварэнне. Мн., 1972; НЛ — Народная лексіка. Мн., 1977; НС — Народнае слова. Мн., 1976; НСЛ — Народная словатворчасць. Мн., 1979; СГЦР — Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі. Мн., 1990. Т. 1; СПЗБ — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходній Беларусі і яе пагранічча. Мн., 1979—1986. Т. 1—5; Сцяшк. — Сцяшковіч Т.Ф. Матэрыялы для слоўніка Гродзенскай вобласці. Мн., 1972; Сцяшк., Сл. — Сцяшковіч Т.Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці. Мн., 1972; ТС — Тураўскі слоўнік. Мн., 1977—1978. Т. 1—5; Цых. — Цыхун А.П. Скарбы народнай мовы. Гродна, 1993; Шат. — Шатэрнік Н. Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны. Мн., 1929; Янк., 1 — Янкоўскі Ф.М. Дыялекцны слоўнік. Мн., 1959. Вып. 1.

Валянціна Выхота (Мінск)

Нямецка-беларускія моўныя паралелі ў методыцы выкладання моваў

Беларусі ўжо даўно склалася сітуацыя, якая вылучае рускую мову ці замежную як больш прэстыжную, чым родная, з той прычыны, што ў свядомасці вучня-беларуса погляд на сваю мову вельмі аблежаваны. Адметная ад рускіх беларускія слова ён успрымае як не-йкія хатнія, а то і вульгарныя, “дзеравенскія”. Не кожны настаўнік беларускай мовы можа давесці, што беларуская мова не саступае рускай і той замежнай мове, якая вывучаецца ў школе, дзе ён працуе, і з’яўляецца такай самай прэстыжнай мовай.

З такой мэтай мною праведзена даследаванне, якое працягвалася шмат гадоў і завяршылася выяўленнем шэрагу нямецка-беларускіх моўных паралеляў. На іх падставе падрыхтавана кніга, якая шукае свайго выдаўца. Трэба адразу адзначыць, што ўсе моўныя назіранні не ставілі перад сабой задачу высвятлення паходжання названых паралеляў і іх узаемных адносін у гістарычным плане, арабіліся з адзінай мэтай — дашь настаўніку матэрыял і парады, як выкарыстаць іх у практицы навучання нямецкай мове. Роднасная лексіка ў нямецкай і беларускай мовах, пад якой разумеюцца як слова спрадвечна роднасныя, так і слова запазычаныя, з’яўляюцца багатай крыніцай пашырэння слоўнікавага запасу вучняў па дзвюх мовах.

Выбраны корпус слоў падзяляецца на дзве групы:

1. Словы з ідэнтычнай ці падобнай каранёвой часткай у нямецкай і беларускай мовах;

2. Словы, якія ўтвораны на базе лексічных адзінак, што ўзыходзяць да агульнага кораня.

У першую группу ўвайшлі слова агульнага паходжання: Droht m ~ дрот, müssen ~ мусіць. У другую группу ўвайшлі слова, фармальна адрозненая: morden ~ мардаваць, Kanne f ~ конаўка. Словы гэтай группы характарызу ўща менш ці больш значнымі семантычнымі адрозненнямі.

Асобную падгруппу ўтвараюць нямецкія слова, якія ў беларускай мове не маюць дакладнага адпаведніка, але іх структура і семантыка досыць празрысцята:

а) дзеясловы, якія ўтвораны ад назоўнікаў агульнага кораня: dachen ‘крыць дах’ < Dach n ~ дах;

б) Словы, якія паслужылі асновай для фармавання новых лексічных адзінак таго ж кораня: Hand f = рука’ > Handel m ~ гандаль;

в) слова, семантыка якіх выяўляеца на грунце ведання іншых аднакарэнных слоў дадзенага словаўтаральнага гнізда: Farbe f ~ фарба > Farberin f ~ фарбавальщица, Farbung f ~ фарбаванне, афарбоўка, Farberei f ~ фарбавальня, farben ~ фарбаваць, farbig = каляровы;

г) простиya слова, якія ўхаходзяць у склад складаных слоў, вядомых вучням з роднай мовы: Baum m = дрэва, Wolle f = воўна > Baumwolle ~ бавоўна.

Найбольшая колькасць выпадкаў супадзення роднасных слоў у нямецкай і беларускай мовах прыпадае на назоўнікі і дзеясловы, менш такіх выпадкаў у прыметнікай.

Роднасныя назоўнікі ў нямецкай і лбеларускай мовах могуць мець адносна поўнае гукавое падабенства: Druck m ~ друк, Kreide f ~ крэйда.

Вызначаеца група назоўнікаў з няпоўным супадзеннем значэнняў, але з захаваннем назвы якой-небудзь агульнай функцыі. Напрыклад, слова Groschen т мае значэнне дробнай манеты, мізэрнай у суме, у беларускай мове слова гроши азначае назуву як дробнай, так і буйнай грашовай адзінкі і сукупнасці гэтых адзінак.

У нямецкай мове складаныя назоўнікі складаюцца з двух і болей каранёў. У беларускай мове яны разглядаюцца як простиya слова: Schublade f ~ шуфляда.

Складаныя назоўнікі, якія ёсць толькі ў нямецкай мове. Гэтыя назоўнікі могуць адпавядаць:

а) аднаму назоўніку ў беларускай мове з захаваннем аднаго кораня: Dachrinne f ~ рына < Dach n ~ дах, Rine f ~ рына;

б) аднаму слову ў беларускай мове без захавання каранёў: Olkanne f = маслёнка < Ol n ~ алей, Kanne f ~ конаўка.

У некаторых выпадках нямецкаму назоўніку адпавядае аднакарэнная лексема, у якой закладзена ідэнтычнае паняцце: in Gestalt ~ накшталт.

Нямецкая і беларуская прыметнікі, якія з'яўляюцца роднаснымі, могуць быць якаснымі: kurz ~ куртаты, fein ~ файні, і адноснымі: bleichern ~ бляшаны, bernsteinern ~ бурштынавы. Адносныя прыметнікі як у нямецкай, так і ў беларускай мове не маюць адпаведнікаў у складаных слоў.

рускай мове ўтвораны ад назоўнікаў: Blech n ~ бляха, Bernstein m ~ бурштын. Таму пры супадзенні каранёў назіраецца і адпаведнасць саміх прыметнікай.

Адносныя прыметнікі ў нямецкай мове менш распаўсяоджаны, чым у беларускай мове. Часта беларускаму адноснаму прыметніку (у спалучэнні з назоўнікам) у нямецкай мове адпавядае складаны назоўнік: Blechdach n ~ бляшаны дах; Dachblech t ~ дахавая бляха.

У шэрагу выпадкаў адносны прыметнік, які ў нямецкай мове ўтварыўся ад назоўніка агульнага кораня, прычым гэты корань мае адпаведнасць і ў беларускай мове, эквівалентны ў беларускай мове слову іншага кораня. Fest n ~ фэст > festlich = святочны. Дзеясловы, якія могуць быць даступныя вучням для разумення, дзеляцца на наступныя групы:

1. Дзеясловы, якія маюць адпаведнікі агульнага кораня ў беларускай мове: wandern ~ вандраваць, schonen ~ шанаваць;

2. Дзеясловы, якія не маюць роднасных адпаведнікаў у беларускай мове, але назоўнікі, ад якіх яны ўтвораны, з'яўляюцца роднаснымі ў нямецкай і беларускай мовах: karton = вазіць на карах;

3. Дзеясловы, аб значэнні якіх вучні могуць здагадацца (пры дапамозе настаўніка), ведаючы слова таго ж кораня ў нямецкай і беларускай мовах, напрыклад: fahren = ехаць — і знаёмыя слова фура, фурман, фурманшык.

Каб зразумець значэнне нямецкага слова, якое мае адпаведнае роднаснае слова у роднай мове, трэба яго ў тэксце распазнаныць, г.зн. выявіць фармальнае падабенства нямецкага і беларускага слова. Ёсьць слова, якія даступныя вучню-беларусу для пазнавання і разумення: Termín m ~ тэрмін, Waage f ~ вага, Artikel m ~ артыкул. Сінхронна-супастаўляльны аналіз нямецкіх і беларускіх слоў дазваляе выявіць гука-графічныя адпаведнасці, якія афармляюць гэтыя слова. Для гэтага былі выкарыстаны працы вядомых лінгвістаў, і, у першую чаргу, працы В.Кіпарскага, Г.Паўля, Ф.Клюге, Г.Бідэра і беларускіх лінгвістаў. Трэба адзначыць, што выяўленне гэтых адпаведнасцей мела выключна метадычныя мэты. Вучні ведаюць, што ў нямецкай і беларускай мовах ёсьць роднасныя слова і, у першую чаргу, падбіраюць сугучныя, што вядзе да памылак.

У залежнасці ад ступені унутранай адпаведнасці роднасных нямецкіх і беларускіх слоў назіраюцца наступныя выпадкі судадноснасцей:

1. Фармальнае падабенства нямецкіх і беларускіх слоў: malen ~ маляваць, pflegen ~ пелегаваць, Gesims m ~ гзыms .

У гэтую групу ўваходзяць слова, у якіх назіраецца:

а) фармальнае падабенства некаторых сінонімаў: Handler m — Kramer m ~ гандляр — крамар, kosten — wert sein ~ каштаваць — быць вартым;

б) фармальнае падабенства некаторых гукапераймальных слоў: summen ~ зумкаць, lullen ~ люляць;

2. Адлюстраванне шматзначнасці нямецкага слова ў некалькіх адпаведных слоў беларускай мовы: akkurat ~ акуратны, акурат; Absatz m ~ абцас, абзац;

3. Фармальнае падабенства вытворных слоў, якія складаюць гнёзды:

Schaden m ~ шкода, Schddegung f ~ пашкоджанне, Schddling m ~ шкоднік, schaden, schddigen ~ шкодзіць, schddlich ~ шкодны.

4. Блізкасць значэнняў нямецкага і беларускага слоў: Brauerei f ~ бровар, браварня; dicht ~ дыхтоўны;

5. Несупадзенне значэнняў, але захаванне слядоў зыходных паняццяў: Feuer n ~ фаерка, Knoten m ~ кнот.

Знаёмчыся з гісторыяй слова, вучань бачыць, што тое ці іншае слова з нямецкай мовы і адпаведнае беларускае слова маюць агульную крыніцу паходжання ці з'яўляюцца запазычаннем нямецкай ў беларускую. Перад вучнем паўстае доўгі шлях развіцця роднага слова, яго сувязі са словамі іншых моваў ад стараzystных часоў да нашых дзён. У яго мяньяцца погляд на роднае слова. Вучань пачынае ацэньваць яго як здабытак моўнай культуры народа. Спецыфічна беларускія слова ён ужо не ўспрымае як слова “ніжэйшага гатунку”. Таму знаёмства з гісторыяй слова спрыяе пераадольванню псіхалагічнага бар’ера ўжывання беларускага слова, а гэта азначае і адраджэнне яго ў мове вучня.

Нямецкія і беларускія слова з агульнай крыніцай паходжання сустракаюцца ў тэкстах самага разнастайнага характару. Усе гэтыя слова могуць быць згрупаваны паводле логіка-тэматычнага прынцыпа. Аднак межы груповак вельмі рухомыя.

Вучні хутчэй знаходзяць у нямецкім скаже слова, калі спачатку сустрэнуцца з імі ў скаже на беларускай мове. Паводле прынцыпа “ад роднай мовы да замежнай” выключна для групы слоў з агульнай крыніцай паходжання і некаторых іншых слоў, аб чым гаворка будзе ісці далей, будуецца кожны артыкул, прысвечаны слову. Спачатку ідзе беларускі скаж, потым нямецкі. беларускае слова, за ім — нямецкае з кароткім этымалагічнымі звесткамі.

У тэматычную групоўку слоў уваходзяць наступныя групы: Адзенне, абу-так і рэчы, якія чалавек можа насіць (мець) пры сабе. Асаблівасці, прыкметы, якасць. Будаўніцтва. Вайсковая і паляўнічая лексіка. Гандаль. Дзеянні і учынкі, здарэнні. Зямля. Конь. Майстар і яго праца. Матэрыялы, мінералы, рэчывы. Папера і творы. Плеценяя, тканыя рэчы. Посуд гляніны, металічны, шкляны. Посуд драўляны. Рыштунак і прыстасаванні. Служба, службовыя ўстановы, занятак. Харчаванне. Чалавек, жыццё, радня. Словы, якія не ўвайшлі ў папярэдняй групі.

Сказы падбіраліся з твораў беларускіх і нямецкіх пісменнікаў і адпавядалі адзін аднаму па зместу. Напрыклад: I хвост такі кароcenъкі, куртаты, і шэрсць, і вуши, як у таты (Крапіва). Und weel dieser Hase ein gar kurzes Schwanzchen hat, ist dieses Märchen auch sehr kurz (Märchen). Далей даецца гісторыя слова: Куртаты. Ням. kurz, с.-в.-ням., ст.-в.-ням. kurz, запазычана з лац. curtus ‘кароткі, першапачаткова адрэзаны’, што адпавядае грэчаскаму kartos — дзеепрыметнік ад keirein ‘рэзаць’.

Вучні вельмі здзіўляюцца, калі ў этымалогіі сустараюць некаторыя слова, формы якіх супадаюць з формамі сучасных беларускіх слоў. Напрыклад, ст.-в.-ням. smac — смак, гоцк. weila, ст.-в.-ням., ст.-сакс. hwil(a) — хвіля, хвіліна.

Была звернута ўвага на фальклор: прыказкі, прымаўкі, загадкі. Прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы былі згрупаваны наступным чынам:

1. У нямецкіх і беларускіх прыказках і прымаўках ёсць слова адзінага кораня: Ein Spatz in der Hand ist besser als eine Taube auf dem Dach. Лепш верабей ў руцэ, як галуб на даху.

2. У нямецкіх і беларускіх прыказках і прымаўках ёсць роднасныя слова, але не адзінага кораня: Volle Kammer machen kluge Frauen. І свіння гаспадыня, калі муکі поўная скрэня.

3. Роднасныя слова ёсць у нямецкіх прыказках і прымаўках: Est ist nicht alle Tage Kirmes. Не заўсягды, як на дзяды.

4. Роднасныя слова ёсць у беларускіх прыказках і прымаўках: Aus dem Regen in die Traufe. З дажджу пад рыну. З бяды ўцёк, ды ў гора трапіў.

5. У нямецкіх і беларускіх фраземах ёсць слова адзінага кораня: In den Kamin schreiben. У коміне запісаць.

6. Роднасныя, але фармальна адрозныя слова ёсць ў нямецкіх і беларускіх фраземах: Wenig Grutze im Kopf haben. Алею ў галаве мала.

7. Роднасныя слова ёсць у нямецкіх фраземах: Doppelt reißt nicht. Адна галава добра, а дзве яшчэ лепш.

8. Роднасныя слова ёсць у беларускіх фраземах: Eine fieberhafte Tätigkeit åntfalten. Падскокваць, як кот на гарачай блясе.

Беларускія слова, якія маюць агульную крыніцу паходжання з нямецкім, ўваходзяць у склад загадак ці з'яўляюцца разгадкамі: Каля вуха завіруха, а на вуліцы кірмаш. (Пчолы ў вулі). Ляжыць грушка ў чырвоным кажушку, хто яе ўкусіць, той плакашь мусіць. (Цыбуля). Wo liegen Fuchs und Hase friedlich zusammen? (Beim Kärschner). Welcher Schuh paßt auf keinen Fuß? (Der Handschuh).

Матэрывалы кнігі К.Кругер-Лорэнцана “Deutsche Redensarten und was dahinter steckt”, а таксама “Deutsches Wörterbuch” братоў Грым далі магчымасць удакладніць паходжанне некаторых слоў і фразем. Вучняў вельмі зацікавіла гісторыя слова малпа, якое са словам Affe тут нічога агульнага не мае. К.Кругер-Лорэнцан тлумачыць, што ў XIII ст. былі жалезныя трывальнікі для лучын, якімі асвятляліся пакоі. Такі трывальнік быў накшталт чалавечай галавы з разязуленым ротам. Адсюль і выраз: Maulaffen feil halten ‘быць разявакам’. Утворана ад “dat Mul apen hältan”, сучаснае das Maul offen halten.

Акрамя метадычных парад даеща спіс нямецкіх слоў з адпаведнымі беларускімі словамі. Пры нямецкіх словах указваюцца мовы-пасрэдніцы, праз якія праходзіла слова і нумар ці нумары сказаў, у якіх гэта слова сустракаеца ў пранумараўваних беларускіх і нямецкіх сказах.

Samt m <griech. — lat. — franz. > (154) аксаміт (154) 34

154. А ў разлогах аксамітаў Дрэвы пышныя растуць. Das war ein Kleid aus dunkelblauem Samt.

34. Перад тым, як гаварыць, ён разгладзіў вусы, шырока паклаў руکі на накрытую чырвоным аксамітам, з жоўтымі фрэнзлямі па краях, трывуну.

У падрыхтаванай мною кнізе разглядающа і іншыя паралелі, але ўжо не на грунце роднасных слоў. Дзеци здзіўляюща, пачу́шы, што ням. Hasenbrot поўнасцю адпавядзе выразу “зайцаў хлеб”. Вучням варта паказаць значэнне слова і яго ўнутраную форму ці матывіроўку, каб яны маглі ўбачыць ту ю агульную адзнаку, якая легла ў аснову німецкага і беларускага слоў. Многі з іх ўжо згубілі сваю матывіроўку, не знаходзіцца адзнака, якая абумоўлівала яго назуву. Веданне матывіроўкі спрыяе развіццю моўнай здагадкі вучняў. У кнізе даецца спіс слоў, якія настаўнік можа выкарыстаць пры презентацыі німецкага слова: treiben ~ гнаць > betreiben ~ спагнаць, gehen ~ хадзіць > angehen ~ абыходзіцца. Das geht mich nicht an. Гэта мяне не абыходзіць!

Слова abspiegeln перакладаецца рускімі словамі отражать, отображать. Але слову отражать у “Руска-беларускім слоўніку для сярэдняй школы” С.Грабчыка-ва даецца пераклад словамі адбіваць, адлюстроўваць. Для дыферэнцыяцыі значэнняў гэтых слоў і паслужыць слова abspiegeln. У німецкай мове складовая частка слова abspiegeln — Spiegel адпавядзе беларускім словам ллюстра, люстэрка. Прыстаўкі ab- і ад- маюць аднолькавы сэнс. Пазнаёмішыся з этымалогіяй слова Spiegel n, запазычанага з лацінскай мовы (лац. speciol бачу), вучань адразу размяжкоўвае значэнне слова отразіть (отразіть врага = адбіць ворага) і тое, што можна ўбачыць у прымі і пераносным ужыванні слова адлюстраваць: Die Wolken spiegeln sich im Wasser ab. Das Dichterwerk will immer das grobe ganze des Daseins abspiegeln. Азёрная гладзь адлюстравала святло месяца. Параўн.: увасобіць у мастацкіх вобразах; абмалываць, паказаць. Значэнне, якое даецца ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (ТСБМ).

Вучні з цікавасцю ўспрымаюць звесткі аб супольных рысах некаторых абрадаў німецкага і беларускага народаў. На гэтай зямлі жывуць некаторыя стараяжытныя абряды, вераванні. Дастатковая называць два — жанцьбу Цярэшкі і абряд “маяванне”. На Сёмуху хаты ўпрыгожваюць бярозавым або кляновым венцем, а на градах ставяць “май” — маладыя “бярэзінкі” (Пашкавец). Mit “Mai” urspr. identisch ist “Meie”, früher M., jetzt F. als Bezeichnung des Baumes (gewöhnlich “einer Birke”), der am ersten Maisontag im Dorfe aufgesteckt zu werden pflegt; ferner für die kleineren Stämme oder Äste womit um Pfingsten die Häuser geschmückt werden. Zuweilen wird Mai wie Maibaum, Maienbaum geradezu = “Birke” gebraucht. Dazu meien, seltenes dichterisches Verb (Paul). У беларускай мове дзеяслову taien ёсць адпаведнік майць, умаіць хату, “прыбраць зеленьню” (Ластоўскі): I хаты “майскім дзераўцом” ня “ўмаіў” селянін. Як прадзеды “умайвалі”, як вучыць абычай (Купала).

Бываюць выпадкі, калі ў німецкай мове слова не мае таго значэння, якое ёсць у беларускай мове, напрыклад, адсутнасць значэння нехапаць у bracken. Ці выпадак, калі значэнне німецкага слова захавалася ў беларускім слове. Напрыклад, шанавацца (разм.) — весці сябе прыстойна ў прысутнасці каго-н. (ТСБМ). Німа ні сораму, нічога... Ды паshanуйся ты хоць Бога (Колас). Sie schonen sich nicht vor meinem Angesicht zu speien (Luther). Паводле Г.Паўля, Weraltete Konstruktion.

У адной кнізе нельга ахапіць усё. Праца працягваецца. Мною падрыхтаваны “Нямецкі настольны слоўнік для беларусаў” (Deutsches Handwörterbuch für Belarussen), больш за тысячу слоў з крыніцамі іх паходжання. для неінтэрнацыянальных слоў даеща іх кароткая гісторыя.

Газета “Наша слова” цяпер стварае энцыклапедыю паэм Якуба Коласа “Новая зямля”, дзе друкуюцца і мае назіранні. Падрыхтавана нямецкая частка “Нямецка-беларускага слоўніка з малюнкамі”. Збіраецца матэрыял для “Нямецка-беларускага тлумачальнага слоўніка”, дзе ўся ўвага звернута на беларускія і нямецкія слова, якія маюць агульную крыніцу паходжання.

Вольга Сасноўская (Мінск)

Да пытання аб лексічным складзе беларускай мовы ў кантэксле нямецкіх уплываў

ямецкія слова ў беларускай мове — гэта ў значнай сваій частцы лацінскія і раманская слова пад так званай “германскай маскай”. Некаторыя з іх прыйшлі ў беларускую мову праз польскую, некаторыя былі запазычаны непасрэдна, шмат якія прынялі ў беларускай мове новыя значэнні, некаторыя прыйшлі праз беларускую мову ў суседня мовы, некаторыя засталіся ўласцівымі толькі беларускай мове. У нашым паведамленні асаблівая ўвага звязана з апошнім тып запазычанняў.

Пераважная большасць такіх слоў належыць да бытавой лексікі — назвы жылых будынкаў, розных гаспадарчых пабудоў, іх частак, сядзібы, прысядзібнага ўчастка, мэблі і посуду, хатнага рыштунку і простых гаспадарчых прылад, назвы транспартных сродкаў, іх частак і г.д. Большасць гэтых назваў трапіла да нас праз польскую мову.

Пранікненне слоў з польскай мовы адбывалася ў розныя гістарычныя часы: частка паланізмаў перайшла ў лексіку беларускай мовы яшчэ ў старажытнасці (пачынаючы з другой паловы XVI ст.). Асабліва інтэнсіўна польскія слова пранікаюць ў беларускую мову ў XVII ст., калі частка беларускіх земель аказалася ў складзе Рэчы Паспалітай. Пранікненне паланізмаў адбываецца і ў больш позні час (XIX—XX стст.) пісьмовым або вусным шляхам.

Непасрэднае пранікненне слоў з нямецкай мовы ў беларускую пачынаецца ўжо з XIII ст. у выніку гандлёвых зносін беларусаў з немцамі, што жылі ў Прыбалтыцы. Так запазычваюцца слова гаспадарча-бытавой лексікі: бровар, ланцуг, ліхтар, фарба, гурт і г.д. Шмат германізмаў трапіла ў лексіку нашай мовы на працягу XVII—XX стст. праз польскую мову: варта, ганак, кірмаш, рахунак. Вялікую колькасць такіх слоў складаюць вытворча-тэхнічныя, гандлёвыя і ваенныя тэрміны: муляр, кошт і інш.

Для некаторых германізмаў характэрны фармальныя прыкметы — наяўнасць спалучэнняў зычных шт., шп у пачатку слова; спалучэнняў хт у сярэдзіне

слова; фіналяў -ар, -унак і пад.

Разгледзім больш падрабязна некаторыя германізмы, якім у рускай мове адпавядаюць слова іншага паходжання.

ФАЕРКА. У бел.мове з польск. fajerka (пячурка), утворанага ад ням. Feuer (агонь). Рус. камфорка.

ПЭНЗАЛЬ. Слова прыйшло з полькай мовы; польск. pędzel < ням. pensel (цяпер Pinsel) ад лацінскага pinsellus. Рус. кисточка, кисть.

ЛАНЦУГ. Паводле Я.Карскага, гэта запазычанне з польск. lancug ад ням. Lannzug (складзена з zug- “цяг” і lanne). Рус. цепь, цепочка.

ВАГА. А.Паабражэнскі адносіць слова да стара германскіх запазычанняў; зыходнае — стара верхненям. Waga ‘вага’. А.Брукнер сцвярджае, што з нямецкай мовы слова прыйшло ў беларускую праз польскую. Рус. вес, весы.

Паўстае пытанне, чаму якраз гэтыя германізмы замацаваліся ў беларускай мове і не пайшлі далей на ўсход. Тлумачэнне, як нам здаецца, дае тэорыя т.зв. “культурных кругоў”. Разгледжаныя выпадкі сведчаць аб уключэнні Беларусі ў адзін з такіх кругоў, які ахоплівае шмат якія ўропейскія мовы. Разам з тым яны падкрэсліваюць яе своеасаблівасць і ў плане запазычанняў.